

ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד

וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל־בָּנָיו וַיֹּאמֶר הֲאִסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים: (בראשית מט א).¹

וּבְרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד לְעוֹלָם וְיִמְלֵא כְבוֹדוֹ אֶת כָּל הָאָרֶץ אָמֵן וְאָמֵן: (תהלים פרק עב פסוק יט).²

ספרי דברים פיסקא לא פרשת ואתחנן – ברכת יעקב

וכן אתה מוצא כשהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא להם לבניו והוכיחם כל אחד ואחד בפני עצמו³ ... מאחר שהוכיחם כל אחד ואחד בפני עצמו, חזר וקראם כולם כאחד. אמר להם: שמא יש בלבבכם מחלוקת על מי שאמר והיה העולם? אמרו לו: שמע ישראל אבינו, כשם שאין בלבך מחלוקת, כך אין בלבנו מחלוקת על מי שאמר והיה העולם, אלא, "ה' אלהינו ה' אחד". ועל כן הוא אומר: "ווישתחו ישראל על ראש המטה" (בראשית מז לא)⁴ ... דבר אחר, שאמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.⁵ אמר לו הקב"ה: יעקב, הרי שהיית מתאוה כל מימך שיהיו בנים משכימים ומעריבים וקורים קריית שמע.⁶

מסכת פסחים דף נו עמוד א – כריכת שמע ישראל

תנו רבנן: כיצד היו כורכין את שמע? אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ולא היו מפסיקין, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מפסיקין היו, אלא שלא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.⁷ ואנן מאי טעמא אמרינן ליה?⁸ כדדריש רבי שמעון בן לקיש, דאמר רבי שמעון בן לקיש: "ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם" - ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה.⁹ אמר: שמא חס ושלוש יש במטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד - כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: "ברוך

¹ כבר נדרשנו לפסוק זה שבקריאת יעקב לבניו על מנת שיברכם, בדברינו [על קריאת שמע וגילוי הקץ בברכת יעקב](#) בפרשה זו. ראו גם [גילוי הקץ](#). אך מה שייכת כאן ולפרשתנו כותרת הדף ברוך שם כבודו לעולם ועד?

² המשפט "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" הוא מטבע לשון שתקנו חכמים. אין פסוק כזה במקרא. אבל סביר שמטבע לשון זו א טז לו: "ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן והלל לה". ואפשר שבמטבע לשון חכמים זו שולבו גם פסוקים אחרים כגון תהלים קיג ב: "יהי שם ה' מברך מעתה ועד עולם".

³ ברכת ראובן היא תוכחה ברורה וכך גם 'ברכת' שמעון ולוי ועפי' המדרש בברכת כל בן הייתה גם תוכחה.

⁴ שהודה על הפיוס עם בניו, ובלשון מדרש ויקרא רבה לו ה: "שהיתה מטתו שלימה".

⁵ ועל פי מקורות אחרים, כגון תרגום ירושלמי בראשית מט א ענה יעקב בלשון אחרת. ראו שם: "ענין תרי עשרתי שבטוי דיעקב כולהון פחדא ואמרין: שמע מינן ישראל אבונן וי אלהנא וי חד, עני יעקב אבונן ואמר 'הא שמיה רבא מברך לעלמי עלמין'. ולהלן נראה מטבעות לשון אחרות ובהם מפסוקים מהכתובים: ברוך השם המבורך, ברוך ומרומם וכו' ומן הסתם היו מענים שונים טרם שנקבעו בדפוסי התפילות (הערת פרופ' א. שניאן). אנו נתמקד באמירה "ברוך שם כבודו לעולם ועד".

⁶ ראו גם בראשית רבה צח ג: "הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם ... מכאן זכו ישראל לקריאת שמע. בשעה שהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא לשנים עשר בניו, אמר להם: שמעו אל ישראל אביכם שבשמים. שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקב"ה? אמרו לו: שמע ישראל אבינו. כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה, כך אין בלבנו מחלוקת, אלא: ה' אלוהינו ה' אחד. אף הוא פירש בשפתיו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל: זהו שישאל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: שמע ישראל אבינו ממערת המכפלה: אותו דבר שצוותנו עדיין הוא נוהג בנו - ה' אלוהינו ה' אחד". משה הוא שטבע את הפסוק: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד", אבל הדרשן נותן ליעקב את הבכורה ואת אחדות האמונה באל אחד עם אחדות העם. אולי זו כוונה נוספת שיש להכניס לקריאת שמע, לכוון גם על המחלוקת הפנימית שבנינו. וכדברי המדרש: "כשם שאין בלבך מחלוקת, כך אין בלבנו מחלוקת". הבכורה ניתנת ליעקב לא רק ב"שמע ישראל" שחידש לפני משה (ספר בראשית לפני ספר דברים), אלא גם במענה: "ברוך שם כבודו לעולם ועד", שנכנס בין פסוקי פרשת שמע ישראל של משה. כך או כך, זה הקשר לפרשת השבוע ומשם נפליג לאמירות נוספות של "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" שכאמור הוא לשון חכמים.

⁷ 'תנו רבנן' זה היא תוספתא פסחים פרק ג הלכה יט על מנהגיהם של אנשי יריחו: "ששה דברים עשו אנשי יריחו... שלשה מיחו בידן ושלשה לא מיחו בידן. אילו שלא מיחו בידן: מרכיבין דקלים בערבי פסחים וכורכין את שמע... כיצד כורכין את שמע? אומרים שמע ישראל וגו' ולא היו מפסיקין. ר' יהודה אומר: מפסיקין היו, אלא שלא היו אומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ראו גם משנה פסחים פרק ד משנה ח: "ששה דברים עשו אנשי יריחו על שלשה מיחו בידם ועל שלשה לא מיחו בידם ואלו הן שלא מיחו בידם מרכיבין דקלים כל היום וכורכין את שמע וקוצרין וגודשין לפני העומר ולא מיחו בידם". על כורכים את שמע, ראו פירוש ברטנורא שם: "שלא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקריאת שמע. פרוש אחר שלא היו מפסיקין בין אחד לואהבת, שצריך להאריך באחד ולהפסיק בין מלכות שמים לדברים אחרים". ובתלמוד הירושלמי פסחים פרק ד הלכה ט מצוי הסבר קצת שונה מהו "כורכים את שמע". ראו שם.

⁸ מדוע באמת אנחנו מוסיפים את האמירה "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בין פסוקי התורה? עוד יחשוב מישהו שזה פסוק שכתוב בתורה! (גם בסוף קריאת שמע אנחנו מוסיפים את המילה "אמת" למרות שאיננה בתורה).

⁹ על רצונו של יעקב לגלות את הקץ לבניו, הם שכעת צפויים לשעבוד מצרים, הרחבנו כאמור בדברינו [גילוי הקץ](#) וכמו כך בדברינו [על קריאת שמע וגילוי הקץ בברכת יעקב](#) בפרשה זו.

שם כבוד מלכותו לעולם ועד". אמרי רבן: היכי נעביד? נאמרוהו - לא אמרו משה רבינו, לא נאמרוהו - אמרו יעקב. התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי.¹⁰

אמר רבי יצחק, אמרי דבי רבי אמי: משל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה, אם תאמר - יש לה גנאי, לא תאמר - יש לה צער. התחילו עבדיה להביא בחשאי. אמר רבי אבהו: התקינו שיהו אומרים אותו בקול רם מפני תרעומת המינין. ובנהרדעא דליכא מינין - עד השתא אמרי לה בחשאי.¹¹

דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן – הסוד של המלאכים

ולמה ישראל אומרים אותו בלחשה? אלא כשעלה משה למרום גנב אותו מן המלאכים ולימדה לישראל. א"ר שמואל בר נחמן: למה הדבר דומה? לבן בתו של מלך שהיתה לו בת בתולה, והיתה רואה בגדים נאים ואומרים לו: קח את הבגדים הללו, והיה לוקח לה. פעם אחת נכנס לפלטיין של מלך וראה קוזמירין¹² של מטרונה וגנב אותה ובא ונתנה לבתו, התחיל (מצוה) [מצווה] (ואומרת) [ואומר] לה, כל הבגדים שלקחתי ליד לבוש אותן בפרהסיא, אבל קוזמירין זה גנוב הוא, אל תלבשי אותו אלא מן הדלת ולפנים. כך אמר משה לישראל: כל המצוות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן התורה. אבל השם הזה, ממה ששמעתי ממלאכי השרת שבו הם משבחים להקב"ה ונטלתי אותו מהם. לכך תהיו אומרים אותו בלחשה: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. למה הן אומרים אותו ביום הכפורים בפרהסיא?¹³ אלא שהם כמלאכים, לובשים לבנים ולא אוכלים ולא שותין ואין בהם לא חטא ולא עון שהקב"ה סולח להם כל עונותיהם.¹⁴

במדבר רבה פרשה כ סימן כ פרשת בלק – ברכתו של בלעם

"כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל" - ראתה עינו את ישראל יושבין לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו ... ושואלים ממנו כל פרשה ופרשה למה נכתבה... ומלאכי השרת רואים אותם ושואלים אותם: מה הורה לכם הקב"ה? לפי שאינן יכולין ליכנס במחיצתם¹⁵ ... אין אומה בעולם כיוצא בהם. הרי הן ישנים מן התורה ומן המצוות, ועומדים משנתם כאריות וחוטפים קריאת שמע וממליכים להקב"ה, ונעשים כאריות ומפליגים לדרך ארץ, למשא ומתן. אם נתקל אחד מהם בכלום, או אם מחבלים באים ליגע באחד מהם, ממליך להקב"ה וניצול. "לא ישכב עד יאכל טרף" כשהוא אומר "ה' אחד" נאכלין המחבלים מפניו ומלחשים אחריו: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ובורחים. והוא נסמך בקריאת שמע משומרי היום לשומרי הלילה.¹⁶

¹⁰ להלן נראה סיבות נוספות מדוע אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בלחש. אך כאן, הסיבה היא עשיית פשרה בין יעקב שאמר ובין משה שלא אמר. ויש לשים לב לתנועה הסיבובית שעושה כאן המדרש בין המקרא והמדרש ובין המוקדם והמאוחר. אחרי שדרשנו שיעקב אמר במעמד ברכתו לבניו והתקבצותם סביב מיטתו "ברוך שם כבוד מלכותו" לאחר שהם אמרו "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד", הכיזד משה, שבא אחרי יעקב, לא כתב כך בתורה (כתב רק את שמע ישראל)? פשיטא למדרש שהייתה מסורת בבית יעקב לאמירה משולבת זו ומשה לא מזכיר אותה בתורה! (ולפיכך יש לעשות פשרה ביניהם)

¹¹ ציקי קדירה מפרש רש"י הוא "תבשיל מתובל בתבלינים", משמע אוכל משובח. ראו מסכת יומא ע"א ע"א שלבני ישראל במדבר ירד עם המן ציקי קדירה. (יש מפרשים ההפך שמדובר בדבר בזוי שנשאר בשולי הקדירה והתייבש, ראו שטיינזלץ). במשל: אם תאמר בת המלך שהיא משתוקקת לאכול מציקי קדירה יש בזה גנאי שאיננה שולטת בתאוותה (או שמתאוה לדבר פחות). ואם לא תאמר (לא תבשיל), יש לה צער שהיא מתאוה ולא אוכלת. והפשרה, שעבדיה הביאו לה בחשאי. ובמשל, בני ישראל מתאוים לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", כיעקב (כפי שעשו אצל יעקב), ולא אומרים כמשה ויש להם על כך צער. אבל מה הגנאי בנמשל, איזה גנאי או פחיתות יש באמירה ברוך שם כבודו לעולם ועד?

¹² תכשיט יקר.

¹³ בקול רם. זה המקור לאמירת ברוך שם כבוד מלכותו בקול רם ביום הכיפורים.

¹⁴ משה הוא שמבקש שיאמרו את "ברוך שם כבוד מלכותו" בלחשה משום ש"גנב" אמירה סודית זו מהמלאכים. ראו גמרא שבת פט ע"א שלאחר שמשא ניצח את המלאכים והוריד את התורה, נעשו לו המלאכים אוהבים וכל מלאך, אפילו מלאך המות, מסר לו דבר מסוים. אבל את ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד "גנב" משה. ראו בקצרה מדרש זה גם בדברים רבה ב לו. ובמדרש בראשית רבה סה כא פרשת תולדות המלאכים אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בשעה שבני ישראל אומרים קריאת שמע: "בשעה שישראל אומרים שמע ישראל המלאכים שותקין ואחר כך תרפינה כנפיהן. ומה הן אומרים? ברוך כבוד ה' ממקומו וברוך שם כבוד מלכותו". ורבי לוי דורש שם את הפסוק באיוב לח ז: "בְּרֹךְ יְחַד כּוֹכְבֵי בָקָר וְיִרְעוּ כָּל בְּנֵי אֱלֹהִים" ואומר: "מה שזרעו של יעקב שנמשל לכוכבים מקלסין ... אח"כ: ויריעו כל בני אלהים - אלו מלאכי השרת. מה הן אומרים? ברוך שם כבוד מלכותו". ור' שמואל בר נחמן מוסיף את הפסוק ביחזקאל ג יב: "וַתִּשְׁאַגְי רֹחַ וְאֶשְׁמַע אַחֲרַי קוֹל רֵעַשׁ גָּדוֹל בְּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ". עכשיו שמשה הוריד לארץ את סוד "ברוך אלא משקילסתי אני וחבירי, אח"כ: ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו". עכשיו שמשה הוריד לארץ את סוד "ברוך כבוד שם מלכותו לעולם ועד", המלאכים משלימים למעלה את אמירת שמע ישראל של בני ישראל (שנאמרה לראשונה ליד מיטתו של יעקב הוא ישראל) מלמטה. המלאכים אחרי בני האדם, גם אחרי הנשים, ראו דברינו [מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה](#). וביום הכיפורים מתלכדת האמירה עם המלאכים ובקול רם.

¹⁵ של ישראל או "במחיצתו" של הקב"ה (חילופי נוסחאות כאן) ולכן המלאכים שואלים את ישראל: "מה פעל אל?".

¹⁶ זה שיר ההלל של בלעם לבני ישראל שקריאת שמע והמענה "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" מלווים אותם "משומרי היום לשומרי הלילה" בעיסוק בתורה כבעיסוק דרך ארץ ומשא ומתן. ראו גמרא מנחות צט ע"ב: "אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש ספר התורה מפיו והגית בו יומם ולילה".

דברים רבה ב לא פרשת ואתחנן – במתן תורה!

אמר רבי פנחס בר חמא: ממתן תורה זכו ישראל לקרית "שמע". כיצד? אתה מוצא, לא פתח הקב"ה בסיני תחלה אלא בדבר זה, אמר להם: 'שמע ישראל אנכי ה' אלהיך'. נענו כולם ואמרו: 'ה' אלהינו ה' אחד'. ומשה אמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אמר הקב"ה לישראל: בני, כל מה שבראתי בראתי זוגות: שמים וארץ, חמה ולבנה, אדם וחוה, העולם הזה והעולם הבא. אבל כבודי אחד ומיוחד בעולם. מניין? ממה שקרינו בענין: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד".¹⁷

מסכת יומא פרק ו משנה ב – בעבודת יום הכיפורים בבית המקדש

בא לו אצל שעיר המשתלח וסומך שתי ידיו עליו ומתוודה. וכך היה אומר: אנא השם עו פשעו חטאו לפניך עמך בית ישראל. אנא בשם, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים שעו ושפשעו ושחטאו לפניך עמך בית ישראל... והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.¹⁸

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ט הלכה ה – על כל ברכה במקדש

תני: לא היו עונין אמן בבית המקדש. מהו היו אומרים? ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. מניין שלא היו עונין אמן במקדש? תלמוד לומר: "קומו וברכו את ה' אלוהיכם וגו'" (נחמיה ט ה). מניין על כל ברכה וברכה? תלמוד לומר: "ומרום על כל ברכה ותהילה" (נחמיה ט).²⁰

מסכת תענית טז ע"ב - בתענית ציבור

ובחותמה הוא אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך גואל ישראל. והן עונין אחריו אמן, וחזן הכנסת אומר להם: תקעו בני אהרן, תקעו! ... וכן בכל ברכה וברכה.²¹

¹⁷ במדרש זה כמה רעיונות מרכזיים באמונה, כגון הדואליות שבעולם – הגנוסטיקה שהייתה נפוצה בימי חז"ל (אליה אפשר להוסיף זוגות נוספים: אור וחושך, טוב ורע, זכר ונקבה, חום וקור וכו') מול הבורא האחד ואחדות הבריאה, אבל עניינינו בשמע ישראל ובברוך שם כבודו לעולם ועד. שימו לב איך הדרשן מסרס את הדיבר הראשון "אנכי ה' אלוהיך" ומכניס לראשו את "שמע ישראל" והופך אותו לדיאלוג בין הקב"ה והעם הניצב לרגלי הר סיני. זה הדיבר הראשון (והשני) ששמעו ישירות מפי הגבורה (מכות כד ע"א)! דיאלוג שמזכיר מאד את השיח בין יעקב ובניו במדרשים לעיל בהם פתחנו. ומה עושה משה לנוכח דיאלוג זה? אומר: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". הוא משה ש"גנב" אמירה זו מהמלאכים, הוא משה שלא כתב אמירה זו בתורה ונחלק על יעקב אם אומרים או לא אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", עפ"י הגמרא בפסחים, וזכיר כאן גם את מדרש זוטא – שיר השירים (בובר) פרשה א סימן א שמשלים: "מלך מלכי המלכים, אם אין לו כבוד בארץ, אין שמו בארץ ואין שמו במרום, אם אין עמו ממליכין אותו בארץ כביכול אין לו מלכות בשמי המרום. הרי ישראל אומרים: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד) והם נותנים רשות למלאכי השרת שמקבלים מהם ואומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

¹⁸ וכך גם בהגדרת השעירים כשהכהן הגדול מכריז "לה" (פרק ד משנה א), ובכל הווידויים של הכהן הגדול בעבודת יום הכיפורים: בווידוי של "אני ובני ביתי" (פרק ג משנה ח), בווידוי של בני אהרון (פרק ד משנה ב) וכאן, בווידוי לכל עם ישראל על השעיר המשתלח (בהגלה על השעיר לה' ובוידוי על השעיר המשתלח לעזאזל!). ראו ירושלמי יומא פרק ג הלכה ז: "עשרה פעמים היה כהן גדול מזכיר את השם ביום הכיפורים: ששה בפר, ושלושה בשעיר, ואחד בגורלות. הקרובים היו נופלין על פניהן, הרחוקים היו אומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אילו ואילו לא היו זזים משם עד שהוא (השם המפורש) מתעלם מהן: זה שמי לעולם - זה שמי לעולם. בראשונה היה אומר בקול גבוה, משרבו הפרוצין היה אומר בקול נמוך. אמר רבי טרפון: עומד הייתי בין אחי הכהנים בשורה והייתי אזני כלפי כהן גדול ושמעתי מבלעו בנעימת הכהנים. בראשונה היה נמסר לכל אדם משרבו הפרוצים לא היה נמסר אלא לכשירים". ראו ירושלמי זה גם בקהלת רבה פרשה ג סימן ג. משילוב המשנה והירושלמי אפשר להבין שכולם, גם הקרובים ששמעו, אמרו: ברוך שם כבוד מלכותו, אבל רק הם נפלו על פניהם. אולי גם עניין זה קשור למלאכים שהיו משתחוים בעת שאמרו: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

¹⁹ המקור התנאי שיש בידינו על אי אמירת אמן במקדש היא תוספתא ברכות ו כב: "אין עונין אמן במקדש. ומניין שאין עונין אמן במקדש? שנאמר: קומו וברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו את שם כבודך (נחמיה ט ה) וכו'". ראו ציטוט תוספתא זו בגמרא תענית להלן. אבל הירושלמי מצטט כאן מקור תנאי שונה.

²⁰ ראו מקבילה בתלמוד בבלי ברכות סג ע"א: "כל חותמי ברכות שבמקדש כו'. כל כך למה - לפי שאין עונין אמן במקדש. ומנין שאין עונין אמן במקדש – שנאמר: קומו וברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם. ואומר: ויברכו שם כבודך ומרום על כל ברכה ותהילה. יכול כל הברכות כולן תהא להן תהילה אחת? תלמוד לומר: ומרום על כל ברכה ותהילה, על כל ברכה וברכה - תן לו תהילה". הירושלמי והבבלי מיוסדים על המשנה בסוף מסכת ברכות. פרק ט משנה ה: "כל חותמי ברכות שהיו במקדש היו אומרים: מן העולם. משקלקלו המניין ואמרו אין עולם אלא אחד, התקינו שיהיו אומרים מן העולם ועד העולם". המשנה והבבלי וגם התוספתא שהבאנו בהערה הקודמת מציינים שאין אומרים אמן במקדש, אבל הם לא אומרים מה כן היו אומרים (אפשר שהמשנה מתכוונת במילים "מן העולם" לפסוק בדברי הימים א טז לו שהבאנו בהערה 2 לעיל כסמן אפשרי לברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד: "ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן והלל לה'", אבל הוא מכיל את המילה אמן). הירושלמי מציינים שהיו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו". ואנו שואלים: אילו ברכות היו אומרים בבית המקדש? ראו מסכת יומא פרק ז משנה א ברכות התורה כשהיה הכהן הגדול מברך כשקרא בתורה ביום הכיפורים (ומן הסתם גם המלך במעמד הקהל), אולי גם בהפטרה). ובמקור הבא במסכת תענית אולי נוסח קדום של תפילת עמידה ועל"פ שש הברכות שהיו אומרים בתענית ציבור במקדש, מה שיכול להוכיח על קדמות התפילה וקיומה כבר בבית המקדש. נשמח לכל הערה ומידע בנושא זה.

²¹ משש הברכות המיוחדות שהוסיפו בתפילת עמידה בתענית ציבור. ראו המשנה בראש פרק שני של מסכת תענית.

... במה דברים אמורים - בגבולין, אבל במקדש אינו כן, לפי שאין עונין אמן במקדש. ומנין שאין עונין אמן במקדש – שנאמר: "קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהילה" (נחמיה ט ה). ... ואלא במקדש מהו אומר? ברוך ה' אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ברוך גואל ישראל, והן עונין אחריו: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ... וחוזר ואומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ברוך ה' אלהי ישראל זוכר הנשכחות, והם עונים אחריו: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ... וכן בכל ברכה וברכה ... עד שגומר את כולן. וכך הנהיג רבי חלפתא בציפורי ורבי חנניה בן תרדיון בסיכני. וכשבא דבר לפני חכמים אמרו: לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח, ובהר הבית.²²

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו – גם בברכות אחרות

"כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוהינו" ... ומנין שעונים אמן אחר המברך, שנאמר: "הבו גדל לאלהינו". ומנין שאומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"? שנאמר: "כי שם ה' אקרא". ומנין לאומרים "יהא שמו הגדול מבורך" שעונים אחריהם "לעולם ולעולמי עולמים"? שנאמר: "הבו גדל לאלהינו".²³

ירושלמי ברכות פרק ו הלכה א – שלא להזכיר שם שמים לבטלה

תני ר' חייא: אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס.²⁴ א"ר חייא בר ווא: הדא אמרה אהן דנסב פוגלא ומברך עילוי והוא לא אתי לידיה צריך למברכה עילוי זמן תניינות.²⁵ אמר רבי תנחום בר יודן: צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שלא להזכיר שם שמים לבטלה.²⁶

שבת שלום

חזק חזק ונתחזק

מחלקי המים

מים אחרונים: היום אנו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" רק בקריאת שמע ובכל שאר הברכות אומרים אמן, משום שאין בית מקדש. בעקבות תפילת קבלת שבת שתקנו המקובלים נוסף "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". גם בחתימת הפיוט "אנא בכח". כנראה משום שיש בפיוט זה צירופים של מ"ב אותיות השם המפורש. ויש סידורים שתפילת אנא בכח נמצאת גם בסדר הקרבנות בתפילת שחרית ונראה שזה 'זכר למקדש' שהיו אומרים בו "ברוך שם כבוד מלכותו" כפי שראינו לעיל. וכל היודע עוד בעניין זה, אנא יודיענו.

²² בתענית ציבור היה מי שניסה להנהיג את מנהגי בית המקדש ובהם לא לומר אמן על הברכות המיוחדות של התענית אלא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (גם את סדר התקיעות שנהגו במקדש), אבל חכמים מחו על כך. ראו עניין זה במשנה תענית פרק ב משנה ה: "מעשה בימי ר' חלפתא ור' חנניה בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן ... וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית" והמפרשים מסבירים שם שלא אמרו אמן אבל אמרו: ברוך שם כבודו לעולם ועד. ראו עניין גם בירושלמי תענית פרק ב הלכה י. נראה שמתוך המצוקה של התענית נעשה ניסיון לשוב לנוסח המקדש, אולי מתוך הכרה שהצרה הנוכחית עליה נקבעה התענית באה בשל חסרון המקדש ובתקווה שההצלה מממנה תתחבר עם השבת עבודת המקדש.

²³ פסוק זה משירת האזינו משמש אסמכתא למענה אחרי ברכות רבות: מקריאת התורה, דרך תפילה ועד למזון וזימון. כך מצאנו גם במכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה טז: "ר' חנינא בן אחי ר' יהושע אומר: הרי הוא אומר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, כי שם השם אקרא - זה המברך. הבו גודל לאלהינו - אלו העונים אחריו. ומה הן עונים אחריו? ברוך יי המבורך לעולם. וכשהוא קורא בשמו יהו עונין אחריו: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ("קורא בשמו" נראה כשם המפורש, ראו רש"י על הפסוק: "כשאקרא ואזכיר שם ה' אתם הבו גודל לאלהינו וברכו שמו. מכאן אמרו שעונין ברוך שם כבוד מלכותו אחר ברכה שבמקדש", אך צריך עיון). ראו דברינו **כי שם ה' אקרא בפרשת האזינו**.

²⁴ שכן ברכות צריכות להיאמר עובר לעשייתן ואם יפרוס תחילה, אפשר שתיפול הפרוסה ולא יוכל לאוכלה. אבל המברך בשעה שהוא פורס מכוון על כל הפרוסות שייפרסו מכיכר הלחם.

²⁵ תרגום: זה שחולק את העיגול (כיכר הלחם) ומברך עליו ולא בא הכיכר לידו (שנפל או נסרח כולו), צריך לברך פעם שנייה (על הכיכר האחר, גם אם בא מיד).

²⁶ סוף דבר, לצד מרכזיות האמירה "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ששורשיה בברכת יעקב בפרשתנו, המשכה בתפר בין הפסוק הראשון והשני של קריאת שמע ובתוך הדיבר הראשון של עשרת הדברות, ועוד זכתה למקום מרכזי בבית המקדש לצד השם המפורש – לצד כל אלה, נועד לאמירה זו עוד 'תפקיד קטן': להיאמר בכל מקרה בו טעה האדם ולא השלים את ברכותו כראוי.